

FISKAR, inledning

1: RÄVSÖN 030902-0644

Abborrar i insjöar har olika färg beroende på miljön de lever i. De är mörkbruna i bruna skogssjöar; ljusa och bleka i grunda grumliga sjöar. I klarvattenssjöar med rik växtlighet har de klara färger och tydliga mörka tvärränder. Skärgårdsabborrarna brukar mestadels likna klarvattenssjöarnas färggranna abborrar. Kustfjärdarnas brackvattensabborrar har stora ytor att röra sig över. De har tillgång till varierad kost. Därför blir de ofta stora, kraftiga och höga över ryggen.

3: SKALLÖARN 010629-0412

Skulle det inte finnas färggranna fiskar i Östersjön? Det beror på hur nära man tittar. Sjustråliga smörbulten är bara drygt 5 centimeter lång. Men färgerna i hannens lekdräkt räcker väl till?

Rötsimpan har minst lika utpräglad personlighet och hotfull uppsyn som vilken tropisk skorpionfisk som helst.

4: HANÖBUKTEN 900617-0235

INVANDRARHAV

Dyka och snorkelsimma omgiven av miljontals glittrande fiskar – skulle det vara nödvändigt att åka till fjärran tropiska resmål för att få uppleva det? Här är en hel havsvik på smålandskusten fylld av stim med löja. Stimmen böljar outtröttligt fram och tillbaka medan fiskarna fångar plankton. Något liknande borde vara möjligt att få se även när strömmingen leker inne vid kusten vår och höst – fast på större djup.

I sin egenskap av ungt brackvattenshav anses Österhavet inte ha några helt "egna" arter av fiskar. Alla är invandrare från något håll. Sedan den senaste inlandsisen har Östersjöområdet passerat flera stadier med olika salt-halt. Baltiska Issjön (söt) blev till Yoldiahavet (bräckt), som omvandlades till Ancylussjön (söt), som via förbindelse till världshaven blev till Littorinahavet (salt), som snördes av och utsötades till vårt nuvarande bräckta innanhav. Hela raden av förvandlingar har utspelat sig på mindre än 10 000 år.

Invandringsvågorna avlöste varandra. Genom årtusendena har skaror av sötvattensarter ersatts av saltvattensarter, som senare blivit utträngda av sötvattensarter igen. Uppsättningen av fiskarter har böljat fram och tillbaka i takt med salthaltens svängningar. Resultatet är vårt nutida sammelsurium av sötvattenstålga saltvattensfiskar och saltvattenstålga sötvattensfiskar. Ingen lever riktigt i sitt eget hemmavatten – med enstaka undantag.

Fiskarterna fördelar sig utefter salthaltsskalen. Både i nord-sydlig riktning längs kusten och i ost-västlig riktning från fastlandet ut mot öppet hav längs hela kusten. Enligt det allmänna mönstret dominerar sötvattensfiskar i norr och saltvattensfiskar i söder. Men också överallt utefter kusten sötvattensfiskar i innerfjärder och vikar; saltvattensfiskar i ytterskärgården. Mest renodlat gäller det förstås i salthaltsskalens ändpunkter. Där emellan är fördelningen glidande – och en salig blandning av salt och sött.

Alltså är det upplagt för intrikata och sällsamma möten mellan fiskar med helt olika härstamning och ursprung. Abborre, mört och gädda från sötvatten möter smörbultar, kantnålar och plattfiskar från världshaven. På ett och samma dyk går det att se gamla fiskbekantningar från såväl Jämtlands stilla skogstjärnar som Bohuslans salta fräsande böljor...

Somliga fiskar lyckades anpassa sig till de ändrade förhållandena bättre än andra. Ett exempel är storspiggen. Idag är den delvis en sötvattensart. Men den kommer ursprungligen från nordliga hav. Ett annat är tånglaken. Den har sina närmaste släktingar bland ålbrosme-arterna i arktiska hav.

Extra spännande blir det då närbesläktade arter i samma fiskfamilj har olika härstamning. Det gäller inom familjen simpor. Rötsimpa och oxsimpa räknas som saltvattensarter. Stensimpa och bergsimpa kommer från sötvatten. Och hornsimpan – den är nog det närmaste som går att komma till en "äkta" brackvattensart bland fiskarna.

Strömmingen, då? Är inte den en brackvattensart? Nja... vetenskapen anser att sill och strömming är samma art. Det som kallas för strömming är bara en lokalt anpassad ras av sill. Övergången mellan sill och strömming vid sydkusten är glidande. Handelsnamnet beror på var den blivit fångad.

Lektiden är en kritisk och ömtålig period i en fisks liv. Då gäller det att befinna sig "på hemmaplan". Leken måste ju lyckas och nya yngel sättas till världen. Tursamt nog kan fiskar simma långt. I sin jakt på mat kan enstaka torskar ha förrirat sig ända upp i Bottenviken. Östersjöns torsk klarar bara att leka framgångsrikt i de sydligaste delarna runt Bornholm.

Vandringsarter som ål, havslax och havsöring är extrema i det avseendet – fast åt varsitt håll. Lax och öring går långt upp i älvar och sjöar för att leka. De växer sig stora och köns mogna i havet. Ålen lever större delen av sitt liv i sötvatten eller längs kusterna. För att leka måste den simma ända till Sargassohavet – och ynglen ta sig tillbaka därifrån.

Urvalet av arter på de närmaste 14 sidorna grundar sig på vilka fiskar som låter sig fotograferas i vilt tillstånd – "dykarnas fiskar". ■

KUSTFISKAR

7: HÖGANÄS 900607-0231

Stensnultra

Stensnultran är lätt att känna igen på den svarta fläcken upptill i stjärtenans framkant. Färgen på stensnultror kan vara mycket olika beroende på vilken miljö de lever i. I tångskogen brukar de bära mycket bjärta färger. De som lever i "dammig" miljö är vanligtvis åtskilligt blekare och gråare i färgerna.

Stensnultran är nog den främsta av "dykarnas fiskar" längs Västkusten – orädd, obotligt nyfiken och alltid beredd att ta emot en godbit.

Ål

Ålen är en nattlig jägare. Den tillbringar större delen av dagen i ett gömställe eller daglega för att komma fram och jaga i nattmörkret. Som dykare träffar vi alltså säkrast på ål vid nattdyk.

Arten är en vandringsfisk. Alla ålar föds i Sargassohavet. Larverna vandrar som glasålar upp till Europas kuster och upp i floder och älvar. De växer sig stora och könsmogna i varma och näringsrika sjöar. En del tillbringar hela sin uppväxt längs kuster och i skärgårdar. Vid könsmognaden anträder de återvandringen till Sargassohavet för att leka.

Ålarna nedan är pyttesmå – inte grövre än en blyertspenna och knappt decimeterlånga. De sitter tillsammans i "knippen" i gjutskarven mellan två betongblock i ett kylvattenintag.

2020-06-06 09:04:02 8: HELSINGFORS 920528-0216

3: FORSMARK 920528-0216

DYKARNAS FISKAR

Fisken i fiskhandlarens kyldisk är påtagligt ofta något annat än de fiskar vi ser när vi dyker. Skillnaden är inte bara att den ena sorten är död och den andra levande. Det rör sig dessutom om delvis andra arter. All fisk är inte matfisk!

Vad är skillnaden mellan "fisk" och "fiskar"? Språkligt rör det sig om entals- respektive flertalsformen av samma ord: "en fisk – flera fiskar". Biologiskt tillhör orden två skilda världar. Den ena världen är fiskets värld. Där ser man "fisk" enbart som en ekonomisk resurs. I den andra världen lever nyfikna och naturintresserade dykare. Där betraktas "fiskar" som individer. Varelsor med personlighet och krav på respekt för allt liv.

"Fisk" är handelsnamnet på en produkt man fångar ur vattnet. Havsytan ses som en barriär mot något okänt och kanske skrämmande – "havets dunkla djup". Fångsterna räknas i ton eller rentav tusentals ton. Fiskeristatistiken tar i första hand upp fångster av "nyttig" fisk. Den ska gå att sälja som matfisk eller mala ner till fiskmjöl och använda i djurfoder. Allt annat är "skräpfisk". Det dumpas över bord och ingår ibland inte ens i statistiken.

"Fiskar" är vad vi ser när vi beger oss ner under havsytan. Fiskar simmar uppe i vattnet, göm-

mer sig i skrymslen nere på botten, är skygga eller nyfikna allt efter individuellt temperament. De tillämpar olika jaktmetoder, har speciell diet eller kräsna matvanor, ägnar sig åt märkliga bröllops- och lekritualer, kamouflerar sig, är enstöringar eller lever i grupper med intrikata samspel mellan gruppmedlemmarna. De växlar färg efter omgivning, humör och livssituation – kort sagt: de bär sig åt på alla möjliga fascinerande vis.

Världarna överlappar varandra – men bara delvis. Enligt Fiskeriverkets fångststatistik för ostkusten ligger fångsterna av skarpsill, strömming, torsk och lax på listans topp sedan en lång rad av år. Hur många dykare har sett någon sådan firre, levande i fritt tillstånd? Arterna lever ute på öppna havet. Jamen – om man hoppar i mitt ute på havet, då? Chansen att få se någon av de fria vattenvildernas fiskar är ändå i det närmaste försumbar.

Å andra sidan "saknas" mängder av arter i den officiella fiskestatistiken. För dykare är några

av ostkustens i särklass vanligaste arter smörbult, sandstubb, elritsa, oxsimpa, löja, kantnål och havsnål. Alla "fattas". I tabellerna för Kattegatt finns inte ens stensnultra med! Vi ser någon av arterna på praktiskt taget vartenda dyk. Inte undra på att icke-dykande journalister och myndigheter får en så konstig och avig uppfattning om vad vi ser när vi vistas nere i vattnet.

Överlappningen är ändå ganska stor. Abborre, gädda, plattfiskar och ål ligger tämligen högt i fångsttabellerna. Tånglake och storspigg finns åtminstone med – fast långt ner. Inte tillnärmelsevis i proportion till hur ofta de visar upp sig för dykare med intresse för natur och miljö. ■

Abborre

Dykarnas fisk framför andra i insjöar och vattendrag är abborren – minst lika orädd och nyfiken som västkustens stensnultra. Abborre finns också i ostkustens skärgårdar och kustfjärdar ända från sydkusten och längst upp i Bottenviken. Den blir vanligare ju längre in mot fastlandskusten och ju längre norrut man kommer.

4: KAPELLSKÄR 030719-0238

1: SORTTISVIKEN 040722-0222

Abborrens typiska romsträngar ser ut som glesat virkade halsdukar bland vattenväxterna. Strängen är försedd med illasmakande slem på utsidan till skydd mot romrövare. Här ligger abborrommen i en blåstångsbuske.

5: STOCKHOLMS SKÄRGÅRD 760602-9002

Gärs

En nästkusin till abborren är gärsen. Man känner igen den på att den är vattrad eller spräcklig i stället för randig. Ibland går gärsen i blandade stim tillsammans med abborre. Gärsen är en sötvattensfisk. Men den lever lite längre ut från kusten och lite längre mot söder än abborren.

2: SORTTISVIKEN 040722-0127

Inte alla abborrar är tydligt randiga. Vana dykare känner ändå lätt igen en abborre på dess speciella sätt att röra sig i vattnet – ofta stående blick stilla, perfekt avvägd med simblåsan.

6: HAMNEFJÄRDEN 030621-0403

Plattfiskar, torsk

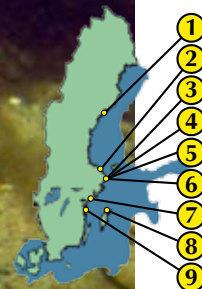
Piggvar

Vararna har bägge ögonen på kroppens vänstra sida (översidan). Högersidan kallas "blindsida". Det är vit och vänd mot botten.

Närbilden av en fiskigel på piggvaren (till vänster) visar också piggarna, som piggvaren har fått sitt namn från.

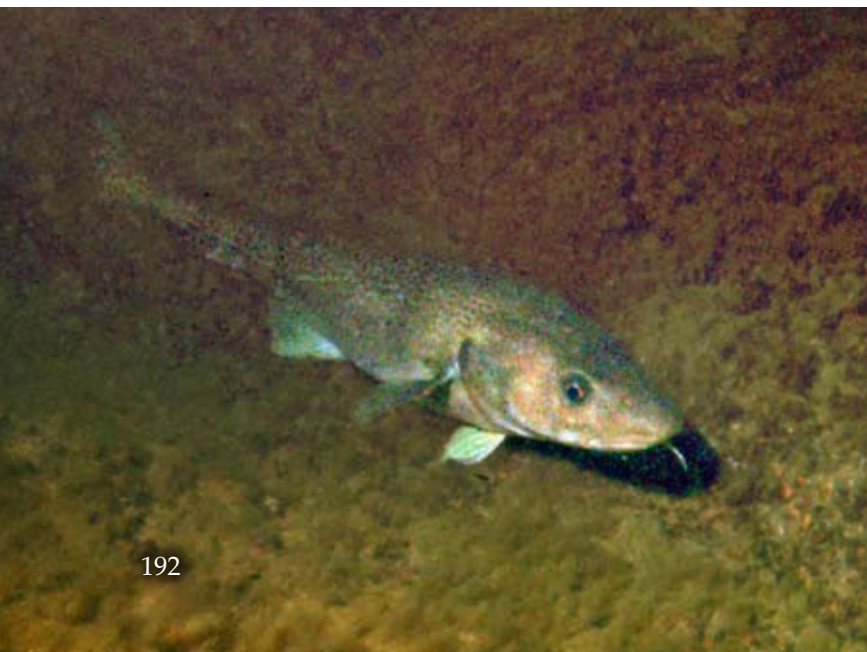
7: HAMNÖ 060728-0203

3: BOTVESKÄR 900820-0223

4: BOTVESKÄR 900820-0327

Piggvar jagar på natten. Den är en glupsk rovfisk med stor mun och vassa tänder. Maten består nästan enbart av fisk: smörbult, tobis, strömming och andra. Dagarna tillbringar piggvaren mestadels vilande på botten. Ofta gräver den ner sig. Då är den så orädd att man riskerar att sätta en hand eller ett knä på den.

2: NOTHAMN 010920-9001

Torsk

Enda bilden i arkivet av torsk i Österhavet togs vid Upplandskusten på 1970-talet. Hundratals filmer och dyktimmar senare finns ingen ytterligare bild!

Torsken sägs vara stimfisk i öppna vattnet under första delen av sitt liv. De äldsta överlevarna blir enstöringar och söker sig till botten. Sådana har vi bäst chans att få se. Stimmen håller sig borta från simmande dykare. De varskar oss med sidolinjeorganet och viker undan långt innan vi kommit inom synhåll. Torskens försvinnande har fått dramatiska följder för kustfisket. Torsken höll nere bestånden av skarpsill. Nu äter skarpsillen i stället upp andra arters rom och yngel och tömmer havet på djurplankton.

År 2009 rapporterar dykare från Norrtälje: Vi ser minst ett par torskar på varje dyk ute vid våra vrak. Några av vraken har mycket torsk. Vi tappar räkningen eller slutar räkna efter 20 stycken. Allt från småtorsk till stora fullvuxna bamsingar på över metern ligger och trycker i hålor och under vrakdelar. Är torsken på väg tillbaka? Är det i vrak vi ska leta för att få se den?

8: TUNGHUHVD 010709-0214

Skrubbskädda

Skrubbskäddan livnär sig mest på små ryggradslösa djur. Stora skrubbskäddor tar även småfisk när de kommer åt.

Till skillnad mot piggvar jagar skrubbskädda sällan uppe i vattnet. I stället söker den sina byten på och i botten. Den fladdrar med fenorna och rör upp ett moln av sand eller slam. Sedan gräver och suger den fram maten med sin rörformiga mun från flera centimeter ner i botten: musslor, maskar, märlor och annat mumsmums – vanligen nattetid.

Nattdykning med skrubbskädda borde kunna bli spännande. Sandskäddor har setts följa dykare för att snappa åt sig godbitar som dykarnas fenor virvlat upp. Gör skrubbskäddan likadant?

5: BOTVESKÄR 900820-0330

6: BOTVESKÄR 900820-0343

1: JÄRNÄSKLUBB 040729-0117

Plattfiskar är berömda för sin förmåga att skifta mönster och färger på översidan för att efterlikna omgivningen. Här är tre skrubbskäddor i olika miljöer. Alla tre har bägge ögonen på högersidan. Upp till en tredjedel av skrubbskäddorna har ögonen på kroppens vänstra sida, som på bilden längst upp.

Plattfiskfamiljerna

är både många och artrika i oceanerna. I Östersjöområdet är två familjer representerade: varar och skäddor. Bland vararna finns piggvar och bland skäddorna skrubbskädda, sandskädda och rödspätta. Skäddorna brukar också kallas flundror.

Piggvar är en mera utpräglad saltvattensfisk än skäddorna. Den kan föröka sig ungefär upp till norra Östersjön. Vuxna exemplar har påträffats ända uppe i Bottenviken.

Skrubbskäddan är den vanligaste plattfisken som dykare ser i Österhavet. Den leker i det salta vattnet på större djup. Ynglen söker sig till grunda utsötade vikar och älvmynningar. En del vuxna exemplar förirrar sig ända upp i rent sötvatten.

Ändå anses skrubbskäddan hålla sig ganska troget till sitt uppväxtområde. Den vandrar mellan platserna för lek, födosök och övervintring. ■

Nedgrävda plattfiskar har inte bara stjärtfenan och sina vaksamt spanande ögon ovanför sanden.

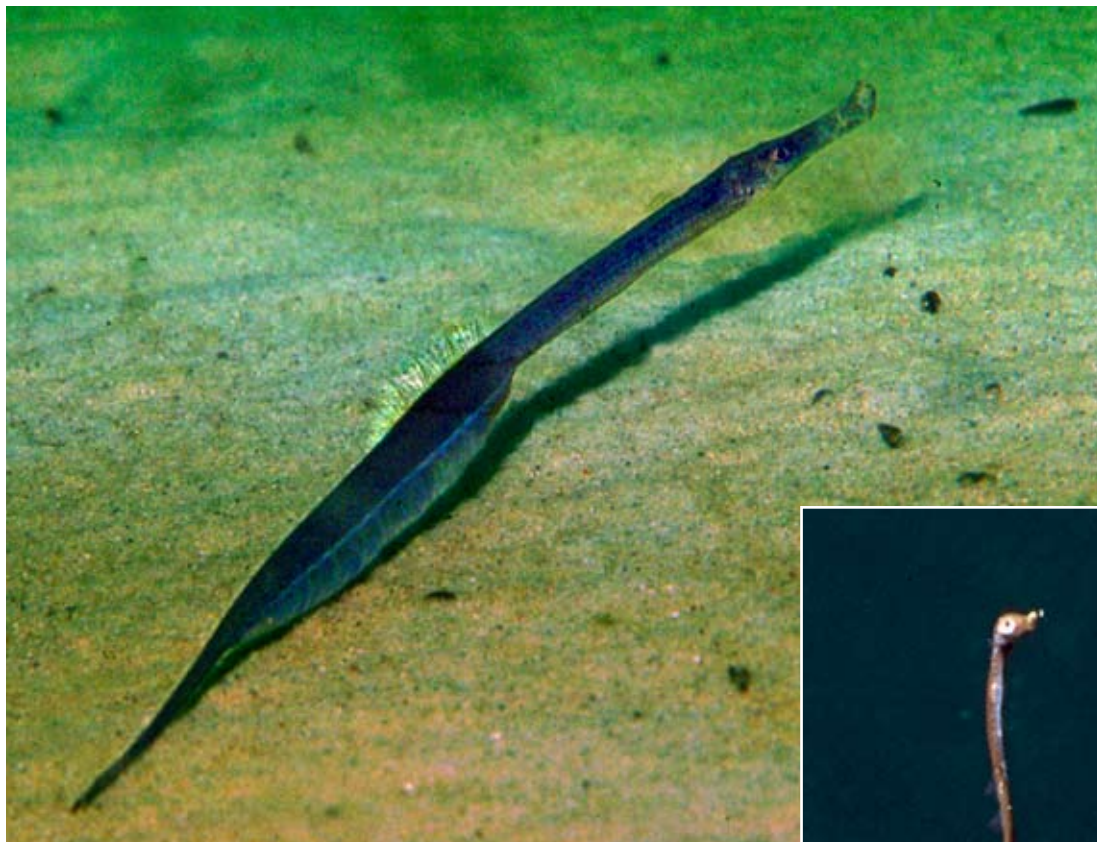
De har också en enormt förlängd "näsborre" – nästan som en snabel – uppe i vattnet. Den har inget med andningen att göra. "Snabeln" gör att fisken kan sniffa sig till doften av godbitar i omgivningen.

Här sticker snabeln upp mellan ögonen nere till vänster.

9: EKÖN 960703-0231

Kantnålsfiskar, gädda

7: FALSTERBO 900613-0336

5: BULLANDÖ 770920-9013

Tångsnälla

känns igen på den stora uppåtvinklade munnen längst fram på nosen. Här ligger en högravid hane (ovan) med sprängfylld yngelsäck under buken. Han var tung och otymplig och orkade knappt simma. Efter en stund började han föda fram de centimeterlånga ungarna (till höger). På ynglet syns kantnålarnas nära släktskap med sjöhästar tydligt.

8: FALSTERBO 900613-0520

"Jag blir osynlig om jag står lodrätt och blick stilla. Då kan jag förväxlas med ett sjögräsblad." Upprätt position är tångsnällans normala viloställning. Den brukar sitta så i ålgräsängar och tångbuskar, med stjärten slingrad runt något på botten.

Gädda

"Saltsjögäddor" kan växa till veritabla monster. Kamerajakten på porträtt av en "skärgårdskrokodil" förblev ändå resultatlös, trots ihärdigt smygande och många nästan lyckade försök. Mötet med gammelgäddan som skymtade bland vattenväxterna slutade gång på gång i ett slammoln och en tryckvåg... Men hur växer sig en gädda gammal och stor? Jo – genom att vara extremt skygg, försiktig och vaksam. Annars hade den inte överlevt! Allt som finns att visa upp i bildväg är en liten gäddsnipa ur årets kull, bara drygt decimeterlång efter sin första sommar i en varm havsvik med goda jaktmarker.

4: HATTEN 060808-0231

2: ARNÖVIKEN 070806-0113

Mindre havsnål

Hos mindre havsnålen är det honorna som bär grann parningsdräkt med lysande blå fläckar och strimmor. Det är nämligen honorna som tävlar med varandra om att få lägga sin rom på en hennes buk.

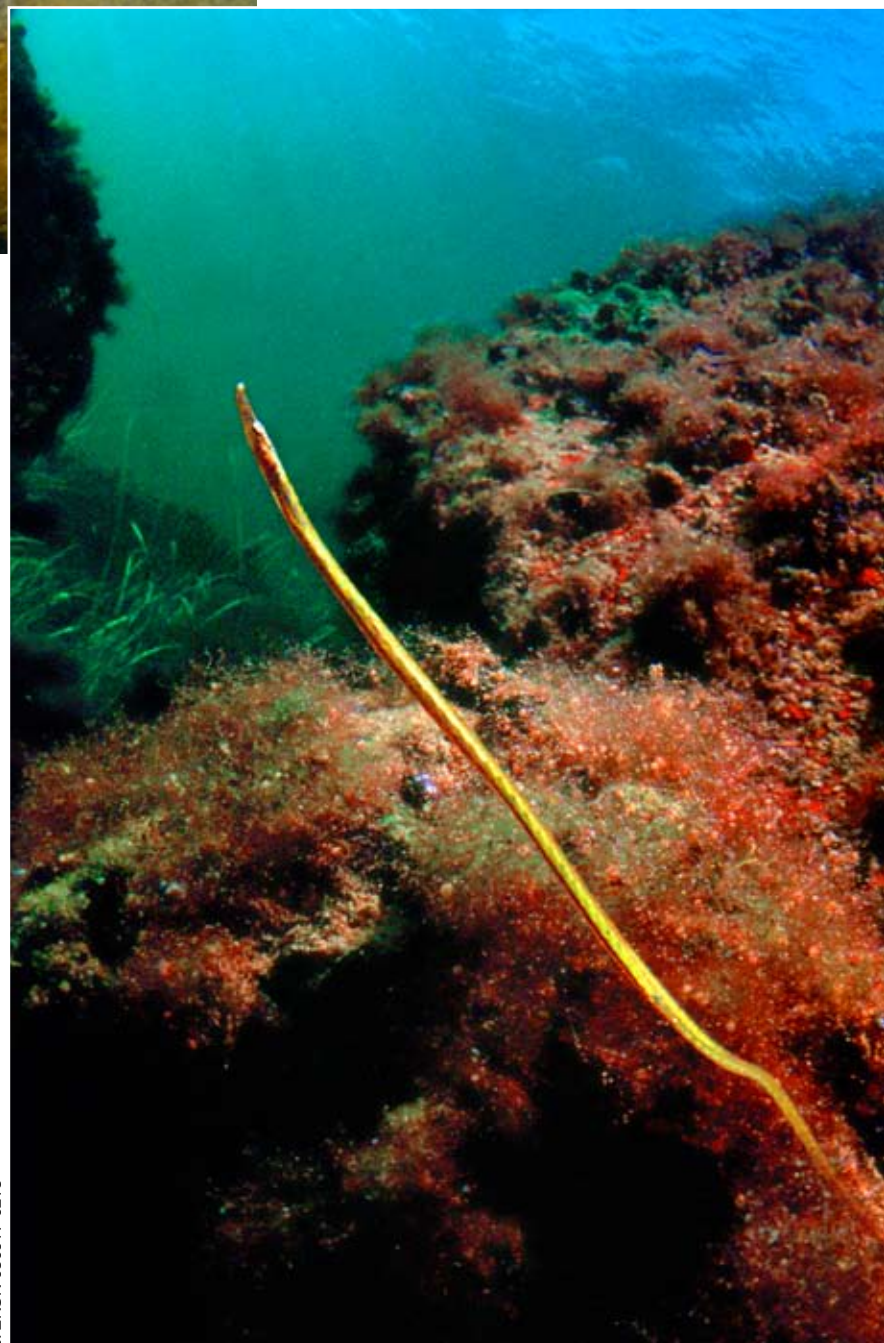
Kantnålsfamiljen

Arterna i kantnålsfamiljen har två märkliga egenskaper gemensamt. Kroppen är försedd med ett "pansar" av benringar under huden. Honan lägger sin rom på hannens buk. Där befruktar han rommen. Romkornen växer fast på buken och utvecklas tills de kläcks. Hannen "föder fram" ynglen.

Familjens arter delas upp i två grupper: havsnålar och kantnålar. I Österhavet finns bägge grupperna representerade med varsin art: mindre havsnål och tångsnälla, som är en kantnål.

Tångsnällan lever upp till Bottenhavet. Den mindre havsnålen finns längs hela ostkusten. ■

Med sitt stela benpansar simmar kantnålsfiskar inte vidare bra. De gömmer sig hellre än de flyr. Hos havsnålar har överkäken växt ut till ett långt rör. Längst ut på röret sitter en nybildad mun som de suger i sig bytena med (nedan). Underkäken liknar bara ett litet pipskägg under hakan. Den används för att skapa undertryck i munhålan

3: ARNÖVIKEN 070806-0118

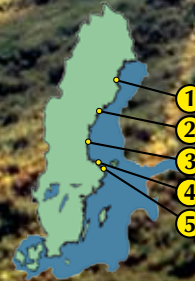
12017-16030 NÖR 3: 9

Storspigg eller småspigg?

I stämman av glittrande småfisk vid strandbrynet är det omöjligt att avgöra på avstånd vilka som är det ena och det andra. På storleken är det ingen avgörande skillnad. Man måste se riktigt nära. Storspiggen har 3 kraftiga taggar på ryggens främre del. Där har småspiggen 6-12 lika långa taggar som sitter på rad.

1: KÄGNÄSET 040717-0122

Spiggfamiljen

anses för närvarande bestå av tre arter i svenska vatten: småspigg, storspigg och tångspigg.

Småspiggen lever i första hand i sötvatten. Där har den en gåtfull förmåga att plötsligt finnas i småvatten som periodvis är uttorkade. Ingen vet hur den kommer dit – eller vart den tar vägen under torrperioderna. Det inkluderar även hållkar på ostkustens strandklippor. Småspigg finns också ute i själva havet. På sensommaren består strandzonernas spiggstim på grunt vatten av storspigg och småspigg blandat.

Storspiggen lever i kustvattnen runt hela Skandinavien plus Grönland, Kanadas kuster mot både Atlanten och Stilla Havet samt Nordostasien. Alltså runt hela norra halvklotet. Men det är ganska stora skillnader mellan olika stammar av storspigg. Troligen kommer arten att delas upp på flera när man hunnit undersöka närmare. Den finns också i kustområdenas sjöar och vattendrag.

Tångspiggen lever längs Nordeuropas kuster ner till Spanien. Den är en mera utpräglad havsart som inte går upp i sötvatten. I Bottenviken har den påträffats men är sällsynt.

Inom samma fiskfamilj har vi alltså en sötvattensart, en brackvattensart och en saltvattensart. ■

Tångspigg

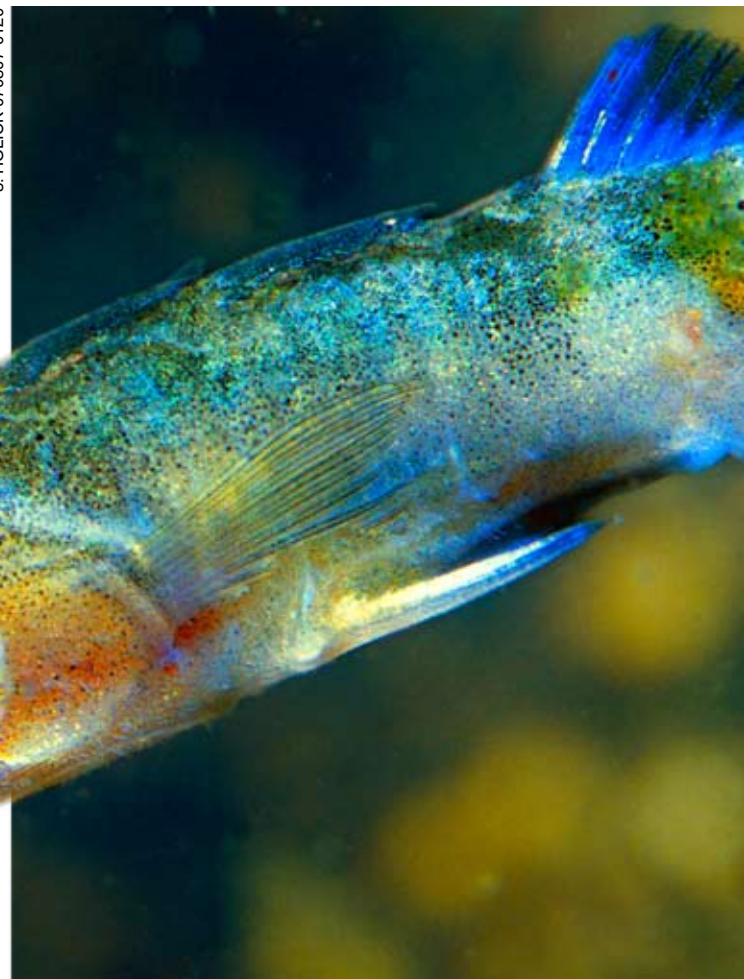
är den största arten inom spiggfamiljen. Den blir 10-15 centimeter lång. Hos tångspiggen väljer honorna hane vid leken. Ändå har tångspiggshannarna ingen prålig färggrann lekdräkt. De utkämpar inga parningsstrider heller. I stället visar de upp sig för honorna i en märklig och intrikat parningsdans. Den bästa dansören får som belöning att befrukta honans rom. Hannen har i förväg stretat ihop ett stiligt och välbyggt bo. Det består av växtdelar hopklistrade med slem. Slemmet tillverkas i hannens njurar. Bygget visar på en stark hane med goda arvsanlag. Honan inspekterar hannens bo noga. Sedan lägger hon 200-600 romkorn där. Efter befruktningen tar hannen ensam över föräldraplikterna. Han vaktar, skyddar och försvarar äggkullen tills ynglen kläcks efter ungefär tre veckor.

4: NOTHAMN 960726-0137

3: HÖLICK 070807-0120

Storspigg

håller till inne vid stränderna under lektiden på vår och försommar. Framåt hösten beger sig stimmen ut på djupare vatten. Storspiggens lek och bobyggande med ägg- och yngelvård har fascinerat människor genom långa tider. Storspiggshannen i lekdräkt är dessutom den färggrannaste fisk vi har vid våra kuster. Och den leker på bekvämt snorklingsdjup! Därför ägnas storspiggen 4 egna sidor i kapitlet "Hemmavatten – för vem?", sid. 236.

2: RÄVSNÖN 030831-0327

Tånglake

är ett lurigt namn på en fisk. Ofta säger kustbor bara "lake". Då vet man inte om de menar tånglake eller den sötvattenslevande arten lake. Bägge finns faktiskt längs ostkusten. De är inte alls besläktade. Laken i sötvatten är en torskfisk. Tånglaken har sina närmaste släktingar bland slemfiskarna. Lyckligtvis har tånglaken fler svenska namn: ålkjusa och andra lokala varianter. Tånglaken får 2 egna sidor i kapitlet "Hemmavatten – för vem?", sid. 240.

5: STORBRÖTTET 960728-0519

Smörbultsfiskar

6: KUPPEN 010716-0418

Svart smörbult

är ett lite missvisande namn. Den förekommer i många färgvarianter från ljusa till mörka. Hannen har dessutom praktfull parningsdräkt under lektiden. Honorna är mer diskret färgade. Hannen bygger ett bo på botten. Ofta under ett musselskal, men numera även i skräp typ burkar och flaskor. Honan lägger sin rom i boet. Hannen befruktar äggen och vaktar dem.

4: HAMNEFJÄRDEN 030923-0314

9: HELSINGBORG 890904-0332

Sandstubb

är en liten fisk – bara drygt 5 centimeter lång. Den är en mästare på att efterlikna sanden den ligger på – till den grad att det blev nödvändigt att frilägga den här sandstubbens huvud och framkropp för att den skulle gå att urskilja på bilden. Sandstubbbar spritter omkring överallt på botten. Under sensommar och höst kan arten tävla om att vara den allra tal-

rikaste i hela Österhavet! Som sådan är den viktig som "förmedlare" av mat och energi upp genom näringskedjan. Sandstubben jagar småkryp på och i botten. Sedan blir den i sin tur jaktbyte för större fiskar – exempelvis mattfiskar som torsk.

2: SVARTVIKEN 040711-0223

Svarta smörbulten tillbringar mesta delen av sin tid på botten. Där vilar fisken stödd på sina stora bröstfenor. När den blir skrämmd, flyr den vanligen inte upp i vattnet. I stället tar den bara ett kort "skutt" till närmaste säkra gömställe.

Smörbultsfamiljen

är den artrikaste fiskfamiljen ute i världsoceanerna med ett par tusen arter. De brukar kallas för något på "goby" på engelska. Vi möter mängder av olika sorters "korallgoby" i tropiska vatten. I Västerhavet finns ett drygt tiotal arter.

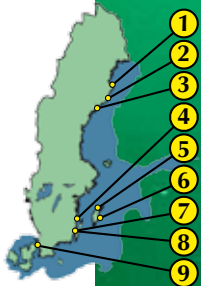
Fyra av familjens medlemmar lever sedan gammalt i Österhavet. De är svart smörbult, sjustrålig smörbult, sandstubb och lerstubb. Svartmunnad smörbult är en sentida invandrare från Svarta Havet. Den har etablerat sig på den baltiska sidan. Hösten 2008 rapporterades arten från Karlskrona – för första gången i svenska vatten.

Svart smörbult och sjustrålig smörbult finns upp till södra Bottenhavet. Sandstubb är en av de vanligaste fiskarna i Östersjön och Bottenhavet. Den finns men är sällsynt i Bottenviken. ■

Vem i allsin dar har grävt upp en sandvall runt stenen? Huvudmisstänkt: en sandstubbshanne. Snarare flera hanner i många generationer efter varandra. De har grävt ut bon under stenen. Till sist ligger stenen i en grop med en vall omkring. Sandstubb är känd för att "ärva" bra boplatser efter sina förfäder från många släktled bakåt i tiden.

3: JÄRNÅSKLUBB 040730-0129

5: HALLSHUK 01 0715-0222

7: SKALLÖARNA 010629-0413

Sjustrålig smörbult

ser vi vanligen som stim av glittrande småfisk precis ovanför tångbuskarna eller algluddet (ovan). När de blir skrämde flyr de inte undan bortåt utan neråt till gömstäl-
len bland växterna. Det lönar sig att gå närmare försiktigt. Sedd på nära håll har sju-
stråliga smörbulten otroligt vackra färger – särskilt hannar i parningsdräkt (till vänster). Hannen bygger ett bo på bott-
nen och vaktar rommen.

1: BJURÖKLUBB 040715-0218

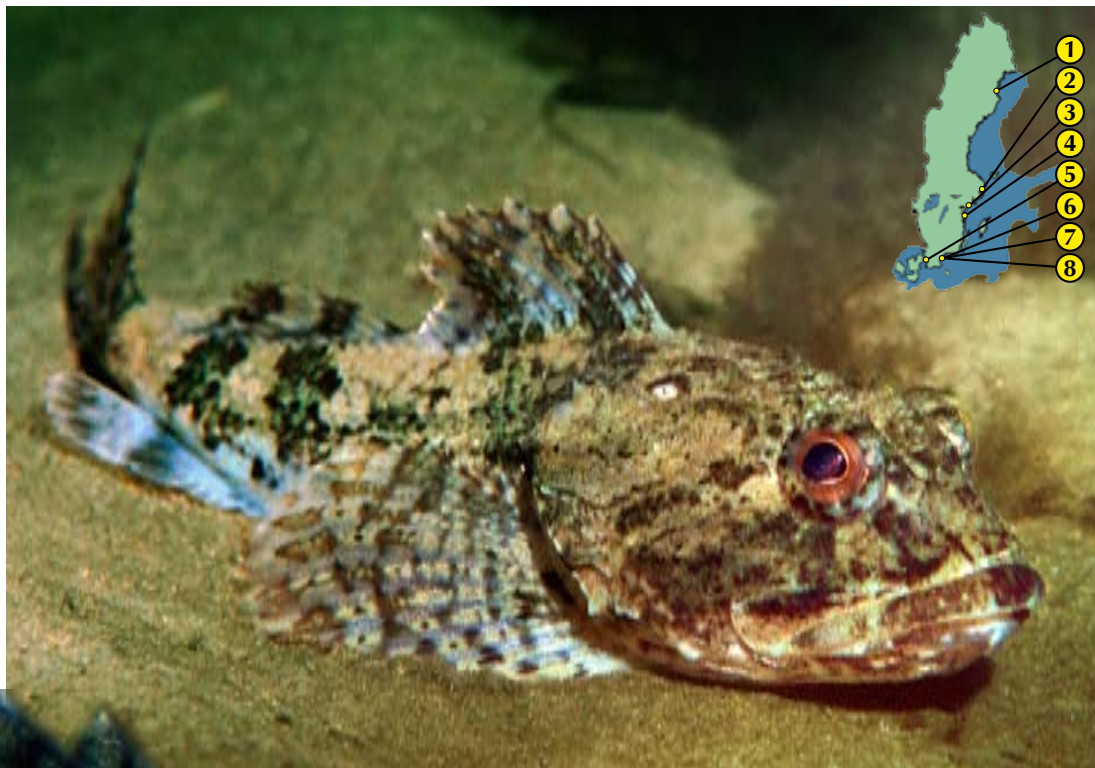
Smörbultar har sina bukfenor omvandlade till en stor effektiv "sugkopp" på magen. Det förklarar varför de kan hålla sig fast och sitta stilla på stenar även i vågskvalp och sjögång. Den runda sug-
koppen syns på den här döda sandstubben.

Stim av tiotusentals sjustråliga smörbultar har sökt strömlä vid en bro-
pelare i Kalmarsund. Stimmén böljar runt och runt i ständig dans i ström-
virveln bakom pelaren. Hela tiden passar de små fiskarna på att glupskt
snappa åt sig godbitar som kommer farande med den starka strömmen.

8: ÖLANDSBRON 010704-0327

Simpor

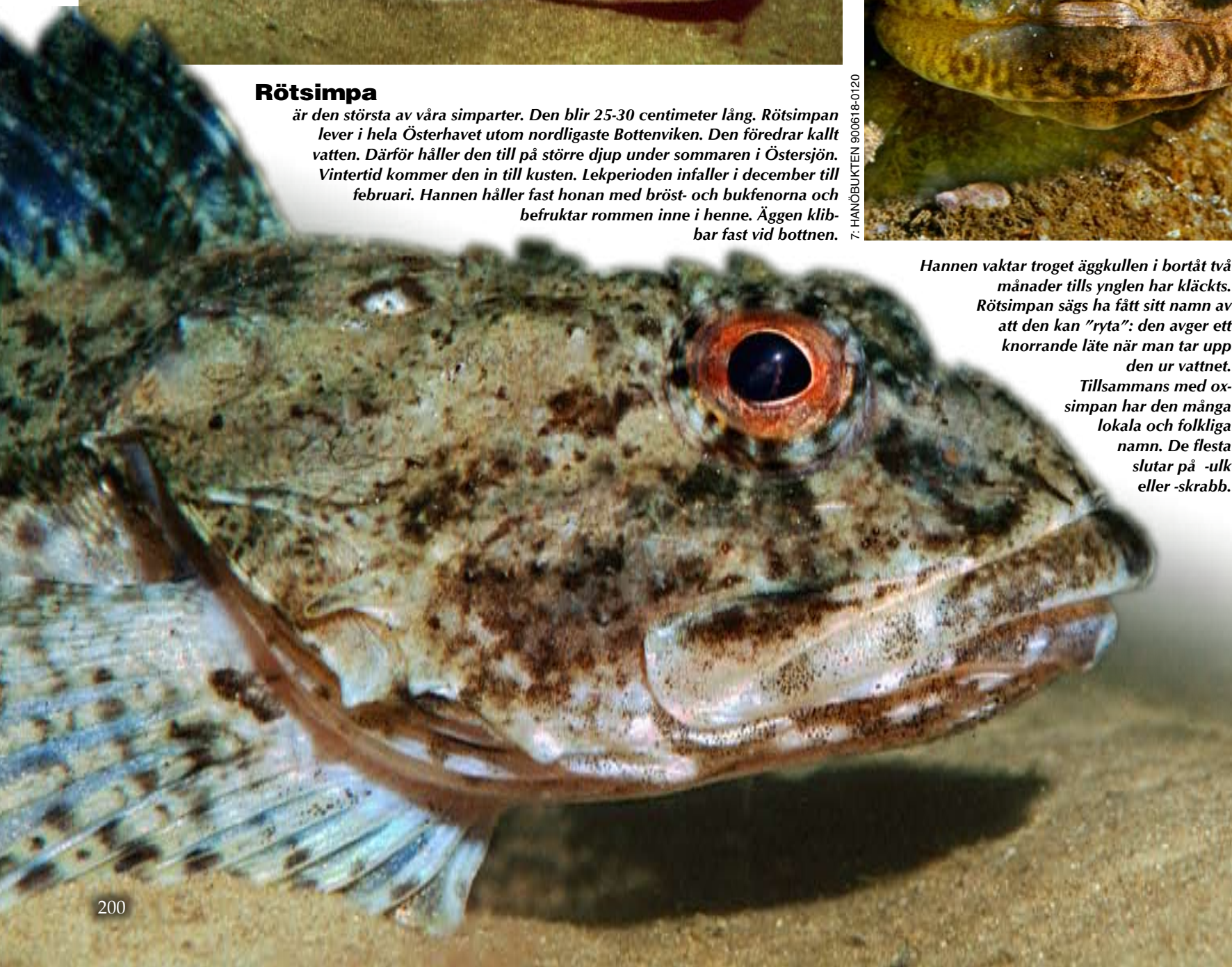
8: HANÖBUKTEN 900617-0213

0210-819006 HANÖBUKTEN 7:

Rötsimpa

är den största av våra simparter. Den blir 25-30 centimeter lång. Rötsimpan lever i hela Österhavet utom nordligaste Bottenviken. Den föredrar kallt vatten. Därför håller den till på större djup under sommaren i Östersjön. Vintertid kommer den in till kusten. Lekperioden infaller i december till februari. Hannen håller fast honan med bröst- och bukfenorna och befruktar rommen inne i henne. Äggen klibbar fast vid botten.

Hannen vaktar troget äggkullen i bortåt två månader tills ynglen har kläckts. Rötsimpan sägs ha fått sitt namn av att den kan "ryta": den avger ett knorrande läte när man tar upp den ur vattnet. Tillsammans med oxsimpan har den många lokala och folkliga namn. De flesta slutar på -ulk eller -skrabb.

6: HANÖBUKTEN 900617-0205

3: RAMNÖ 060728-0213

5: LÖDDE KAR 900611-0222

Oxsimpa

skiljer sig till utseendet från rötsimpa genom att den har en liten vit skinnflik stickande ut ur vardera mungipan. Taggen på gälloket är också längre. Både rötsimpa och oxsimpa kan annars ha högst varierande färgsättning för

att på bästa sätt smälta in i miljön där de lever. Oxsimpan finns upp till Ålands Hav. Den jagar på dagen och med hjälp av synen. De vanligaste bytena är smörbultar och små tånglakar. Även oxsimpan har parning och inre befruktning. Den leker på vårvintern. Hannen vaktar äggen tills de kläcks.

Simpfamiljen

Simpornas likhet med tropiska skorpionfiskar är ingen tillfällighet. De tillhör samma ordning men en annan familj. Är även våra svenska simpors taggar giftiga? Det ryktet är betydligt överdrivet.

I Österhavet finns fem arter. De är rötsimpa, oxsimpa, hornsimpa, stensimpa och bergsimpa. De två förstnämnda är invandrade från havet och de två sista från sötvatten. Passande nog trivs hornsimpan i mitten bäst i brackvatten.

Simpornas saknar simblåsa. De är utpräglade bottenfiskar. Deras jaktmetod är att ligga stilla och lurpassa för att störta fram och ta bytet i en blixttack. Med sitt breda gap kan de sluka ganska stora byten. De jagar mest småfisk och kräftdjur.

På stenbottnar lever simporna minst lika mycket i håligheter mellan och under stenarna som uppe på botten. Normalt flyr de undan förföljare genom att smita ännu längre ner till sina gömställen bland bottenens labyrinth. ■

Hornsimpa

känns igen på sina fyra skrovliga benknölar uppe på huvudet.

Artens utbredning är ytterst märklig. Den lever i utsötade brackvattensområden uppe vid Norra Ishavet, i norra delen av Österhavet ungefär från Öland och norrut, och i några insjöar. Men varken i södra Östersjön eller längs Norges kust där emellan!

Den tycks uppenbart trivas bäst i bräckt och sött vatten. Hornsimpan får en hel egen sida i kapitlet "Hemnavatten – för vem?", sidan 234.

4: STRÖMMEN 051019-0120

Stensimpa

är en sötvattensart. Den är inte lika taggig som sina släktingar i brackvatten. I sjöar och vattendrag föredrar den klart rinnande vatten med renspolade stenar. Den finns också på grunt vatten längs ostkusten ungefär ner till Östergötland.

1: KÄRNÄSET 040717-0233

2: SPARRHOLMEN, BETSÖN 900920-0332

Löja

är ett ruskigt förrädiskt namn på en fisk. Det kan nämligen förväxlas med siklöja. Därför brukar man för säkerhets skull kalla löjan för benlöja. Siklöja och benlöja är inte alls släkt med varandra. Siklöjan är en laxfisk. Benlöjan tillhör karpfiskarna. Den är närmast besläktad med mört, karp, sutare, id, sarv, vimma, björkna, ruda och hela det gänget. Till utseendet är den lika förrädisk. När man ser den i vattnet, liknar benlöjan intill förväxling en strömming... Benlöjan leker i enorma lekstim precis under ytan intill stranden. Sprittande och hoppande fiskar får vattnet att koka. Ett storartat skådespel! Och alla rovfiskar får brakfest på rommen.

5: HAMNEFJÄRDEN 030921-0412

Mört

och braxen är ett par av våra mest välkända insjöfiskar. Mörten är ändå en av de karpfiskar som framgångsrikt har erövrat även havet som livsmiljö. Våra brackvattensmörter vandrar in mot sötvatten för att leka. I Svarta Havet finns mörtbestånd som lever hela sitt liv i saltvatten. Arten har alltså vidsträckt utbredning. Den har gjort sig hemmastadd i alla typer av vatten. Dessutom är mörten en typisk allätare. Kosten är allsidig och består av både kött och grönsaker. Mörten både jagar smådjur och betar växter. Längst in i utsötade vikar kan det höras ett väldigt plaskande i strandkanten på våren. Då är det mycket troligt mört som leker.

4: KORSNÄS 051024-0114

Karpfamiljen

har drygt ett dussin medlemmar i Sverige. Arterna hör i första hand hemma i sötvatten. Flertalet av dem lever också i brackvatten längs ostkusten. Då håller de mest till i utsötade vikar, i innerskärgårdarnas fjärdar och utanför älvutlopp.

Fiskarna brukar vara skygga. De bara skymtar förbi som mörka eller silvreglänande skuggor ute i fria vattnet. Helt omöjligt att avgöra vilken art man såg vid "fältobservation" på dykning.

Många populära akvariefiskar typ guldfisk, sebrafisk och kardinalfisk finns bland de tropiska arterna inom samma familj. Den är en av världens atrikaste bland sötvattensfiskarna.

Säg "karp" – och alla kommer att tänka på odlad karp i dammar. Bland familjens övriga medlemmar finns arter med andra och högt specialiserade matvanor. Allt från renodlade tröga växtätare som sarv till glupska och snabba fiskjägare som asp. De flesta är ändå allätare. På menyn står då snäckor, musslor, insektslarver, maskar, märlor, gräsuggor och en hopar andra läckerheter. ■

Elritsa

skiljer sig till både utseende och levnadsvanor från sina silverfärgade släktingar i karpfamiljen. Ryggen är brunspräcklig. Buken är vit med en mörk rand längs sidan (infällda lilla bilden nedan).

I insjöar föredrar elritsan vatten som är klart och helst rinnande. I bräckt vatten håller den till på steniga botten längs stranden; mest från norra Östersjön och norrut. Elritsan är en av de karpfiskar som kan utsöndra ett "skräckämne" i vattnet när den råkar illa ut. Andra elritsor känner ämnet på lukten. De undviker sedan platsen där den otäcka händelsen inträffat.

På våren får elritsahannarna praktfull lekdräkt. De kan tävla med storspiggen om att vara kustens färggrannaste fisk. Glittrande stim av småfisk i strandkanten (nedan) består ofta av elritsa och spigg i fredlig samexistens.

2: RÅVSÖN 030902-0427

1: SVARTVIKEN 040713-0110

3: KILSKÅR 010622-0135